

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ПЕРЕКЛАДУ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

ТАМАРА КАВИЦЬКА (Україна)

ORCID: 0000-0002-1528-9439

ДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ ТЕОРІЙ ПЕРЕКЛАДУ

Анотація

У статті здійснено аналіз теорій перекладу з метою виокремлення дидактичного доробку представників літературної, лінгвістичної, комунікативної та когнітивної теорій. Розглянуто суперечливі погляди представників зазначених теорій на результат та процес перекладу, а також на базові перекладацькі поняття: еквівалентність, одиниця перекладу, трансформація тощо. В результаті критичного аналізу теоретичних джерел та популярних підручників з перекладу, що широко використовувалися в навчальному процесі у середині ХХ – початку ХХІ століття, були виокремлені як дидактичні здобутки, так і недоліки зазначених теорій перекладу.

Ключові слова: літературна, лінгвістична, комунікативна, когнітивна теорії перекладу; дидактичні аспекти.

Вступ. Постановка проблеми та актуальність дослідження

Взаємозв'язок між теорією та лінгводидактикою перекладу є беззаперечним. Перекладознавство, фактично, виникло й розвивається на основі аналізу та теоретичного узагальнення як професійної, так і навчальної перекладацької діяльності. Однак, погляди щодо ролі теорії у навчанні перекладу різняться. З одного боку, існує усвідомлення того, що методика та організація процесу навчання перекладу залежить від того, на яку теорію спираються у процесі навчання й, зокрема, як розуміють такі ключові поняття перекладознавства, як: *еквівалентність, адекватність, одиниця перекладу, трансформація* тощо (Klaudy, 2006). З іншого боку, як зазначає О. Мінченков (2008), застосування цих термінів і деяких теоретичних постулатів у реальній перекладацькій діяльності чи викладанні перекладу може дезорієнтувати студентів, викладачів чи перекладачів-початківців і призвести до перекладацьких помилок, оскільки зазначені поняття є дещо ідеальними, далекими від реального перекладацького процесу.

Поділяючи наведену думку, додамо, що поняття адекватності й еквівалентності перекладу відіграють вагому роль не лише в навчанні, але й в оцінюванні якості перекладених студентами текстів, а трактування понять «одиниця перекладу» та «трансформація» фактично окреслюють підхід до формування у студентів

стратегій перекладацької діяльності. Наведені поняття отримали різне тлумачення в окремих теоріях перекладу, тому вважаємо за доцільне подати їхнє критичне осмислення, адже від того, на позиціях якої теорії стоїть викладач, залежить підхід до навчання перекладу взагалі і створення конкретної дидактичної моделі зокрема.

Підкреслимо, однак, що попри велику кількість праць, присвячених огляду теорій перекладу, однастайності щодо їх розуміння немає й досі. Недослідженими залишаються *дидактичні аспекти* теорій перекладу: наскільки нам відомо, відсутні праці, в яких здійснювався аналіз дидактичного доробку теоретиків перекладу. Таким чином, з необхідністю заповнити зазначену дослідницьку прогалину і пов'язується **актуальність** цієї статті. Звідси **мета дослідження** – в результаті звернення до основних напрямів теорії перекладу систематизувати її *дидактичний доробок*, оскільки не виявили такого аналізу в літературі.

Метод

Методологія дослідження полягає у критичному аналізі зарубіжних та вітчизняних праць, присвячених огляду існуючих теорій перекладу, а також підручників з практики перекладу з метою виокремлення лінгводидактичного доробку перекладознавства.

Виклад основного матеріалу та результати

Як показав здійснений нами аналіз перекладознавчих праць, у сучасній теорії перекладу чітко виділяються чотири напрями: *літературний* (К. Чуковський, С. Маршак, Н. Галь, Н. Демурова, М. Рильський, Д. Павличко, В. Коптілов); *лінгвістичний* (Л. Бархударов, Дж. Кетфорд, З. Львовська); *комунікативний* (О. Каде, А. Нойберт, О. Швейцер, В. Комісаров) та *когнітивно-психолінгвістичний* (Т. Фесенко, Г. Воскобойник М. Цвілінг І. Ремхе, О. Мінченков). Зупинимося на вищезгаданих напрямках, зосередивши особливу увагу на лінгводидактичній спадщині кожного з них.

Почнемо з розгляду *літературної теорії або теорії художнього перекладу*, яка була панівною до появи лінгвістичного напрямку і деякий час існувала паралельно з ним (30-60 роки ХХ століття). Її прихильниками були професійні перекладачі, що підводили теоретичну базу під перекладацьку діяльність на основі аналізу художніх перекладів і розглядали переклад як *творчий процес створення тексту перекладу (ТП), естетично і стилістично рівноцінного з текстом оригіналу (ТО)*. У своїх працях вони ділилися власним перекладацьким досвідом та критичними зауваженнями щодо якості опублікованих перекладів, пропонували критерії оцінювання перекладів, аналіз перекладацьких помилок та шляхи їх усунення.

Однак, думки та критичні зауваження щодо якості перекладених літературних творів, висловлені представниками цієї течії (Галь, 2017; Коптілов, 2002; Чуковський, 2014), не набули системного характеру і, таким чином, не заклали необхідні підвалини для створення послідовної теорії перекладу. Так само як і принципове бачення перекладу як мистецтва або діяльності для обраних не сприяло створенню наукового підґрунтя методики навчання перекладу. Слід додати, що підхід до підготовки перекладачів художньої літератури був винятково *індивідуальним і практично-орієнтованим*: учнями у визнаних майстрів художнього перекладу були, у більшості випадків, випускники літературних інститутів, які працювали у своїх вчителів коректорами, секретарями тощо. Тож, перекладу навчали у клопіткій праці над *продуктом* перекладацької діяльності. Навчальними матеріалами за таких умов

слугували аналітичні праці наставників-перекладачів, які навряд чи можна розглядати як власне посібники з перекладу.

Таким чином, процес підготовки художніх перекладачів характеризувався, з одного боку, відсутністю фундаментальної методологічної бази, а з іншого, і певними *дидактичними* перевагами: 1) орієнтуванням творчого процесу навчання на створення якісного продукту; 2) діяльнісним характером навчання – через участь у виконанні та редагуванні перекладів художніх текстів; 3) індивідуальним підходом до навчання на основі ретельного відбору учнів.

Літературна теорія, яка хронологічно панувала в середині ХХ століття, має й сучасних прихильників. Так, наприклад, О. Белякова, яка є адептом лінгвістики тексту та вважає переклад діяльністю зі створення тексту (текстовою діяльністю) визначає переклад як творчий процес перекодування інформації. У своєму посібнику авторка пропонує такі типові завдання до вправ: *Чим відрізняється переклад А від перекладу Б? У якому перекладі почуття і образи передані більш адекватно? Що впадає в око в перекладі А? Проаналізуйте текст на основі принципів стилістики декодування. Побудуйте тематичну сітку дощу в оригіналі та перекладі і порівняйте їх. Яка формальна ознака вірша привертає увагу читача і чи відтворена вона в перекладі? Що треба змінити в перекладі, щоб точніше передати настрій і почуття героїні?* (Белякова 2003: 15).

Підсумовуючи сказане вище, варто відзначити, що літературна теорія мала як позитивні постулати, так і недоліки. Концептуальні недоліки літературної теорії стали очевидними, коли у зв'язку з поживленням міжнародних контактів збільшився попит на переклад *інформативних* текстів, переклад яких став предметом вивчення *лінгвістичної* теорії. Замість адекватного відтворення емоційного та естетичного впливу ТП на читачів, у межах лінгвістичної теорії основним завданням перекладачів стало відтворення *інформації* у всіх деталях або навіть досягнення повної автентичності з оригіналом (Комісаров, 2014). Наслідком нагальної потреби у перекладах інформативних текстів стала зміна у ставленні до перекладу як об'єкту навчання – переклад поступово почав розглядатися як ремесло, якого можна *навчити*, а методологічну базу

для такого навчання створювали дослідження лінгвістів (Бархударов 1975; Комиссаров, 1965; Catford 1965; Nida, 1969).

Прихильники *лінгвістичної теорії* трактували процес перекладу як *мовну діяльність* та вважали, що перекладацький процес зумовлюється відмінностями в структурах і правилах функціонування мов, що беруть участь у ньому, та що саме ці відмінності й викликають основні труднощі перекладу. Спираючись на вивчення мови (як системи), а також мови в дії (як мовлення) і застосовуючи при цьому порівняльний аналіз мов, лінгвістична теорія, поклала початок осмисленню перекладу з точки зору *продукту і процесу* міжмовної діяльності. Так, Л. Бархударов, підводячи під теорію перекладу структурно-лінгвістичну основу визначав *процес перекладу* як «перетворення мовленнєвого твору на одній мові в мовленнєвий твір на іншій мові при збереженні плану змісту, тобто значення» (Бархударов 1975, с. 11). При цьому дослідник також вказував на *текстотвірний* аспект перекладу та необхідність типологічних досліджень тексту, зазначаючи, що лінгвістична теорія перекладу фактично «порівняльною лінгвістикою тексту» (Бархударов 1975, с. 28).

Подібних поглядів на процес перекладу дотримувався й О.В. Федоров (1983), а також автори розроблених у руслі лінгвістичної теорії семантичної (Catford, 1965) та ситуативної моделей перекладу (Гак, 2019). Текст перекладу як *продукт*, на думку цих вчених, не є самостійним, а лише семантично та функціонально подібним до ТО. Також прихильниками лінгвістичної теорії були введені в обіг поняття „трансформація” (Nida, 1969) та „одиниця перекладу”, причому визначення сутності останніх є й досі джерелом розбрату між теоретиками перекладу.

Зазначена неоднозначність поглядів теоретиків, а також принципове значення понять для вироблення методики навчання перекладу спонукає нас визначитися зі власними позиціями щодо тлумачення термінів. Так, здійснений нами аналіз перекладознавчих джерел показав, що поняття трансформації – основне в трансформаційній моделі перекладу – знало жорсткої критики у зарубіжному перекладознавстві (Gentzler, 2001), проте у багатьох вітчизняних підручниках з перекладу й досі посідає місце основи для побудови

вправ і формування знаннєвого компоненту перекладацької компетентності. Як зазначає З. Львовська, більшість трансформацій мають «невелике значення для пояснення процесу перекладу і професійної підготовки перекладачів. Скоріш за все, вони придатні для критики перекладу» (Львовская 2008, с. 29). Це пояснюється тим, що трансформації виділялись на основі спостережень за виконаними перекладами (*продуктами* перекладу), і не стосуються *процесу* перекладу. Звідси, вважаємо методично недоречними вправи з завданнями: *Перекладіть, застосовуючи трансформації...* Власне навіть семантика терміну *трансформація* акцентує зміну *форми* мовної одиниці у перекладі, в той час як насправді всі операції перекладача спрямовані на відтворення *смислу*.

Зауважимо принагідно, що термін «translation transformation» в автентичній англійській перекладознавчій літературі не зустрічається, вживаним є термін «translation technique» (Molina & Hurtado, 2001). Так само, більшість сучасних російських лінгводидактів перекладу відмовились від терміну «трансформація» та ввели в обіг термін «прийом перекладу». Ми підтримуємо таку тенденцію, приєднуючись до прихильників когнітивно-психолінгвістичної теорії перекладу, про яку детальніше йтиметься нижче. Згідно з цією теорією, трансформації, які традиційно розглядаються як операції між одиницями двох мов, насправді є зовнішнім виявом глибинних мисленнєвих операцій, що відбуваються у свідомості перекладача у процесі перекладу (Мінченков 2008).

Щодо поняття одиниці перекладу (ОП), то останні емпіричні дослідження процесу перекладу як діяльності доводять, що такою є не одиниця різних рівнів мови, а мінімальна перекладацька операція (Мінченков 2008). Проте, у межах лінгвістичної теорії визначення поняття ОП йшло шляхом її ототожнення з: 1) одиницею мови, що має відповідник у мові перекладу (МП) (Бархударов 1969); 2) мінімальним набором лексем/грамем мови оригіналу (МО), який можна поставити у відповідність до певних лексем/грамем МП; 3) мінімальною одиницею плану змісту тексту оригіналу, що відтворюється у тексті МП; 4) відрізком тексту; 5) мінімальною одиницею тексту, що виступає у процесі перекладу самостійним об'єктом

перекладу (Комиссаров 1973). Представники дещо медіальної позиції між лінгвістичною і літературною теоріями взагалі висловлювали сумніви щодо можливості виділення одиниці перекладу (Федоров 1970).

Спробу пояснити таку неоднотайність поглядів знаходимо у А. Вітренка (2006). На його думку, дещо хибні тлумачення одиниці перекладу представниками згаданої теорії обумовлені, з одного боку, тим, що фактично всі засновники перекладознавства прийшли в теорію перекладу з лінгвістики і за своєю науковою ментальністю залишалися граматистами, лексикологами, стилістами тощо. Спираючись на двомовні словники та аналіз виконаних перекладів, дослідники-лінгвісти вважали, що в основі перекладності лежать універсальні риси всіх мов, а також здатність різнорівневих одиниць мов вступати в еквівалентні відношення на основі певного смислу, що виражається цими одиницями у конкретному контексті. Сучасні ж трактування одиниці перекладу спираються на вивчення перекладу як процесу і діяльності і у межах когнітивно-психолінгвістичної теорії, яку опишемо нижче, пов'язуються із розумінням її як «операційної одиниці» (Бродович, 2000, с.13).

Повертаючись до лінгвістичної теорії, варто підкреслити, що саме з її виникненням почалися пошуки методології навчання перекладу, про що свідчать роботи перекладознавців, починаючи з 60-х років ХХ століття (Комиссаров 1997; Цвиллинг 1982). Ставши фактично провісниками виокремлення методики навчання перекладу в окрему гілку методичної науки, ці вчені, однак, здебільшого узагальнювали багатий перекладацький та викладацький досвід без наукового обґрунтування методологічних основ і принципів навчання. Певним винятком можна вважати посібники з навчання військового перекладу, що спиралися на чітко сформульовані дидактичні принципи, викладені в публікаціях, присвячених проблемам навчання перекладу у військових інститутах (Читалина 1978). Пояснюється це, напевно, більшим практичним досвідом викладання військового перекладу у порівнянні з іншими видами галузевого перекладу, що було ознакою радянської доби.

Отже, саме лінгвістичній теорії завдячуємо звернення перекладознавців до розробки методології навчання перекладу і появу великої

кількості посібників з навчання галузевого перекладу. Зауважимо, однак, що у посібниках того часу знайшли відображення різні, а часом, і протилежні погляди на сутність перекладу, зокрема, помітним є акцентування певного аспекту мови для процесу перекладу і його навчання, що позначалося на вправах, які були націлені на формування окремих (лексичних, граматичних, стилістичних) навичок та умінь перекладу. На підходах до навчання перекладу позначилася, серед іншого, і відсутність консенсусу щодо поняття «одиниця перекладу». Так, у посібниках авторів-прибічників лінгвістичної теорії, чітко відстежується орієнтування завдань на переклад одиниць певного рівня: від морфем, слів і словосполучень до речення й тексту.

Наприклад, посібники М. Аполової (1977) та Т. Мальчевської (1970) були спрямовані на формування граматичних навичок та умінь перекладу, посібник В. Комісарова, Я. Рецкера і В. Тархова (1965) – лексичних. Наведемо кілька інструкцій до вправ, типових для цих посібників: *Перекладіть, звертаючи увагу на стан дієслова; використовуючи ...; звертаючи увагу на значення виділених ЛО; перекладіть, підбравши правильний прийменник; правильну відмінкову форму; беручи до уваги особливості перекладу....конструкцій; Визначте часову форму дієслова і дайте всі можливі варіанти перекладу; вкажіть, де неможливо вжитиконструкцію; перекладіть за зразком; Перекладіть, беручи до уваги різні значення виділених ЛО; вживаючи ...ЛО у кожному реченні; відтворивши значення синонімів (антонімів).*

У посібниках, де акцентується стилістичний аспект мовлення, вправи спрямовані на розвиток умінь перекладацького аналізу на основі порівняння паралельних та аналогічних текстів – ТО і ТП (Брандес, Проворотов 2001): *Визначте прийоми зовнішнього стандартного оформлення документа; проаналізуйте мовні особливості тексту; визначте засоби вираження рекламності/специфіку книжного стилю/синтаксичні засоби створення когезії; упевніться, що такою мовою не спілкуються в умовах реальної комунікації; трансформуйте канцелярський стиль в розмовний.*

Як вже було згадано, спробу примирити літературну та лінгвістичну теорії здійснив О.В. Федоров (Федоров 1983). Дотримуючись,

в цілому, лінгвістичного напрямку, він оперував літературними поняттями і розглядав переклад як творчий процес, мистецтво. Втіленням подібних поглядів стали, на наш погляд, підручник з навчання перекладу, створений українським перекладознавцем і перекладачем І.В. Корунцем (2003), у якому представлені усі наведені нами вище види вправ, та підручник сучасних білоруських авторів К.А. Місуно та І.В. Шаблігіної (2009). В останньому, незважаючи на те, що формат вправ автори залишили типовим для послідовників лінгвістичної теорії: *Перекладіть, звертаючи увагу на ...*, є декілька позитивних аспектів, вартих уваги. По-перше, авторам вдалося доречно поєднати виклад базового теоретичного матеріалу з практичними завданнями, розробленими на основі сучасного і цікавого автентичного текстового матеріалу. По-друге, розділ, присвячений особливостям перекладу політкоректної лексики, розроблений з позицій культурологічного підходу до навчання іноземної мови і перекладу, зокрема.

Синтезувавши погляди представників *лінгвістичної теорії* на процес та результат перекладу, виділимо його основні постулати: 1) переклад є мовною діяльністю, об'єктом якої виступають два тексти – ТО і ТП, а також одиниці, що до них входять; 2) процес перекладу являє собою міжмовну трансформацію, перетворення вихідного тексту в цільовий за об'єктивними законами, що існують між мовами; 3) ТП не є самостійним, а лише семантично й функціонально подібним утворенням з ТО; 4) перетворення одного тексту на інший здійснюється згідно з описаними в теорії моделями перекладу і шляхом різноманітних трансформацій, чий вибір спирається на конкретну ситуацію; 5) методом дослідження перекладу є порівняльний аналіз.

Отже, попри вирішальну роль у становленні перекладознавства як окремої науки та впровадження дидактичних студій, лінгвістична теорія не може претендувати на остаточне розв'язання концептуальних питань теорії перекладу. Описавши системні відмінності та спільні риси у мовах, що беруть участь у перекладі, прихильники теорії наводили шляхи подолання перекладацьких труднощів, але не давали чітких методичних рекомендацій щодо формування умінь прийняття перекладацьких рішень. Ці проблеми знайшли висвітлення

у *комунікативній* теорії перекладу, представники якої, оперуючи положеннями і термінами теорії мовленнєвих актів, лінгвістичної прагматики та теорії комунікації (Воеводина, 1983), відстоюють думку про те, що процес перекладу є *актом міжмовної комунікації*.

Так, Р. Міньяр-Белоручев вказує на інформативний характер перекладу як акту *міжмовної комунікації*, метою якого є передача повідомлень у випадках, коли коди відправника і отримувача не співпадають (Міньяр-Белоручев 1996). Л. Латишев підкреслює соціальну детермінованість перекладу як виду міжмовного посередництва, суспільне призначення якого полягає в тому, щоб максимально наблизити опосередковану двомовну комунікацію по повноті, ефективності й природності до одномовної комунікації (Латышев 1988). В.М.Комісаров, у свою чергу, виділяє прагматичний аспект перекладу як акту міжмовної комунікації, у ході якої зміст тексту оригіналу передається на іншу мову і створюється *комунікативно рівноцінний текст* (Комиссаров 2004).

На основі поглядів на переклад як акт міжмовної комунікації сформувався точка зору на переклад як на акт міжкультурної комунікації і феномен культури (Швейцер 1988). К. Норд і О. Д. Швейцер визначають переклад як комунікативну діяльність, що забезпечує спілкування між двома культурами і спрямована одночасно на культуру як цільової, так і вихідної мови (Nord 1991; Швейцер 1988). Отже, згідно з такими позиціями, переклад виступає засобом взаємного збагачення культур. Л. Латишев, зокрема, уточнює, що результатом перекладу є ТП, який не є універсальним замінником ТО через відмінності контактуючих мов і культур, але може замінити його у багатьох комунікативних ситуаціях (Латышев, 2001).

На думку А. Вітренка (2006), саме представники комунікативної теорії перекладу, а також прихильники машинного перекладу найближче підійшли до сучасного розуміння одиниці перекладу як мінімальної перекладацької операції. Так, О. Швейцер, ототожнюючи одиницю перекладу з відрізком тексту, що було властиво лінгвістичній теорії, з іншого боку, зазначав, що процес перекладу неможливо звести до простого поєднання мовних одиниць, оскільки у ньому задіяні набагато складніші операції (Швейцер, 1973). Розуміння процесу перекладу як *послідовності операцій* одними

з перших проголосили представники теорії машинного перекладу І. Ревзін та В. Розенцвейг (1964), що й отримало подальший розвиток у когнітивно-психолінгвістичній теорії.

Наведені погляди на визначення одиниці перекладу також позначилися на методиці навчання перекладу. Певною інновацією в ній можна вважати запровадження вправ на переклад, у яких за допомогою схем-підказок пропонувались перекладацькі операції, до яких студент мусить вдатися під час перекладу. Інструкції до вправ подаються таким чином: *Перекладіть, застосовуючи зазначені прийоми* (Бреус 1998). Крім того, прогресивною ідеєю комунікативної теорії, порівняно з попередньою, є думка про динамічний характер процесу перекладу. Згідно з нею, здійснюючи переклад, перекладач щоразу має справу з новою комунікативною ситуацією, тому в залежності від різних комунікативних ситуацій відтворення у перекладі одного й того ж змісту може призвести до створення багатьох текстів з різним, а часом і протилежним смислом (Львовская, 2008). Таке розуміння перекладу прихильниками комунікативної теорії дало підстави для перегляду доцільності використання перекладених паралельних (перекладених) текстів у якості навчальних матеріалів, які часто використовувалися прихильниками лінгвістичної теорії. Висловлювалися думки, які ми цілком поділяємо, про те, що «еквівалент» тексту, знайдений для певної комунікативної ситуації є малокорисним для майбутньої практичної перекладацької діяльності, яка, скоріше за все, протікатиме в інших умовах.

Не можна, однак, оминати увагою постулат комунікативної теорії, що став об'єктом критики з боку теоретиків перекладу. Це – запропоноване цією теорією поняття «комунікативна еквівалентність», згідно з яким ТО і ТП можна вважати рівноцінними на основі лише одного критерію – *прагматичного/ функціонально-інтенціонального* (Львовская, 2008). Критичні аргументи зводилися до того, що орієнтування на реакцію отримувачів обох текстів не може бути критерієм еквівалентності (Hatim, Mason 1990), оскільки залишає поза увагою інший аспект прагматики – замисел автора ТО (Львовская, 2008). До того ж, визнання пріоритетності комунікативних параметрів тексту і комунікативної ситуації в цілому призвело до недооцінки семантичного компонента тексту, в результаті чого межа між перекладом і пере-

казом є нечіткою, а норми оцінки якості перекладу є досить абстрактними.

Зупинимося на дидактичному втіленні постулатів комунікативної теорії. Розуміння перекладу як акту міжмовного і міжкультурного спілкування знайшло відображення у підручнику з усного перекладу С. Максимова (2006), у якому чільне місце у структурі кожного уроку відводиться культурологічному коментареві. Привертає увагу також посібник з письмового перекладу Т. Казакової (2006), інструкції до вправ у якому націлюють студентів на виявлення та урахування міжмовних та міжкультурних відмінностей контактуючих мов у процесі перекладу. Наприклад: *Підберіть відповідники англійських метафор і перекладіть текст, зберігаючи цілісність рекламного тексту; Перекладіть текст, порівнюючи умови сполучуваності слів і культурних традицій в МО та МП; Перекладіть текст буквальним і комунікативним способами. Порівняйте результати; Застосуйте функціональний переклад; Використовуючи прийоми синтаксичних трансформацій, відредагуйте текст, що є підрядником і відзначається синтаксичною невпорядкованістю. Складіть перекладацький коментар.*

Отже, представимо основні характеристики процесу перекладу крізь призму комунікативного підходу до феномену: 1) переклад є актом міжмовної/міжкультурної комунікації; 2) на процес перекладу впливають екстралінгвістичні фактори (умови та терміни виконання перекладу) та фонові знання перекладача; 3) ТП є лише комунікативно рівноцінним з ТО.

Недостатня увага в рамках розглянутих вище теорій перекладу до вивчення *когнітивних процесів*, що відбуваються під час перекладу, а також активної ролі у них перекладача з його фоновими знаннями та здібностями сприяти та створювати тексти і спричинила появу *когнітивно-психолінгвістичної теорії* перекладу (Воскобойник, 2004). У руслі цієї теорії науковий доробок вітчизняних та зарубіжних перекладознавців останнього десятиліття (Р. Белл, Ж. Дансетт, Д. Кіралі, О.Г. Мінченков, А. Нойберт) засвідчує тенденцію тлумачити переклад як: а) *евристичний процес* об'єктивації засобами МП *концептуальної* структури вихідного тексту; б) *мисленнєво-мовленнєва діяльність*, що здійснюється перекладачем у певному соціокультурному контексті (Мин-

ченков, 2008). Поштовхом до цього став не лише панівний когнітивний підхід до вивчення мовних явищ, а й розповсюдження емпіричних методів вивчення процесу перекладу, серед яких популярними стали методики Протоколу «розмірковуй уголос» та Translog, інформантом для яких виступила й авторка статті.

Переклад як результат трактується представниками когнітивної теорії як ТП, що забезпечує адекватну, однак, часткову передачу смислу. До того ж, ТП, за висловом Гарбовського, вважається єдиним і унікальним джерелом інформації про особливості перекладацької діяльності та її механізми (Гарбовський, 2004). Щодо процесу перекладу, то виділяють його *інтерактивний та човниковий* характер, тобто порядок перекладацьких операцій не є фіксованим, а повернення до попередніх стадій процесу і перегляд виконаних операцій є, скоріше, нормою, аніж винятком (Bell, 1993). Р. Белл вказує також на дві основні стадії процесу перекладу, – аналіз і синтез – кожна з яких містить три види операцій: синтаксичні, семантичні та прагматичні. При цьому, на стадії аналізу, як показали емпіричні дослідження, операції здійснюються у такій послідовності: синтаксичні → семантичні → прагматичні. На стадії синтезу операції проходять у зворотному порядку: прагматичні → семантичні → синтаксичні, які передбачають і вибір лексики. Стадії процесу перекладу у межах когнітивно-евристичної моделі (Мінченков) зводяться до таких: когнітивний пошук смислу → пошук засобів об'єктивації концепту (поняття).

Отже, у більшості сучасних робіт, які можна віднести до когнітивно-психолінгвістичної теорії перекладу, процес перекладу тлумачиться не як міжмовна трансформація одного тексту в інший, а як *мисленнєво-мовленнєвий процес*, у результаті якого в свідомості перекладача відбувається активне осмислення ТО, формування певної смислової структури, на основі якої потім (або паралельно з нею) проходить процес створення ТП. Виділимо основні постулати когнітивної теорії перекладу, які на наш погляд, є особливо цінними для навчання перекладу. По-перше, це теза про те, що окремо взяті одиниці двох мов практично ніколи не знаходяться у відношеннях еквівалентності. Ця думка знайшла експериментальне підтвердження, довівши, що переважне використання двомовного словника

як джерела міжмовних еквівалентів зазвичай ставало причиною неуспішного перекладу. По-друге, беручи до уваги евристичний характер перекладацької діяльності, було доведено, що варіанти перекладу можуть відрізнятися повнотою і способами передачі смислу, однак, оцінюються як «успішні» чи «неуспішні» (Мінченков, 2008).

У контексті когнітивної теорії змінилися й погляди на одиницю перекладу. У сучасному російському перекладознавстві напрям пошуків змінив Н. Гарбовський, який розглядав одиницю перекладу як окремий елемент, що складає єдиний перекладацький процес, але потім пішов по шляху віднайдення перекладацьких еквівалентів (Гарбовський, 2004). У західному ж перекладознавстві поширення емпіричних досліджень перекладацького процесу спричинило відхід від трактування одиниці перекладу як сегменту тексту до розуміння її як одиниці уваги перекладача, необхідної для виконання певної операції (Lörschner, 1992). У контексті таких міркувань процес перекладу визначається як *серія операцій*, спрямованих на вирішення перекладацьких проблем та прийняття рішень під час відтворення ТО мовою перекладу. Такі операції виконуються поетапно, в лінійній або нелінійній послідовності, а отже, логічно припустити, що саме цей мінімальний крок, операція і складе одиницю перекладу як діяльності.

Саме таке визначення одиниці перекладу, запропоноване А. Вітренко ми підтримуємо, розглядаючи переклад як процес і діяльність. Об'єктом перекладу, на думку вченого, виступає *семема* – лінгвістично релевантна і соціально обумовлена одиниця значення, що виступає як змістова сторона мовної одиниці на комунікативному рівні (Витренко, 2006). Одиницею мисленнєвих операцій під час процесу перекладу, слідом за О. Г. Мінченковим, вважаємо концепт-поняття (Мінченков, 2008).

Підсумуємо основні характеристики процесу перекладу з когнітивно-психолінгвістичних позицій: 1) переклад – евристичний процес об'єктивації засобами МП концептуальної структури вихідного тексту; 2) процеси розуміння ТО і створення ТП (і взаємодії з текстом) є *багатоетапними і мають човниковий характер*; 3) створення ТП, як правило, відбувається паралельно з розумінням ТО. Представимо основні здобутки описаних теорій перекладу у таблиці 1.

Еволюція поглядів перекладознавців на сутність перекладу

Розуміння перекладу	Літературна теорія	Лінгвістична теорія	Комунікативна теорія	Когнітивна теорія
Діяльність	акт створення вистову мистецтва.	мовна діяльність.	акт міжмовної/ міжкультурної комунікації.	евристична діяльність.
Процес	відтворення естетичної інформації, формальних ознак та естетичного впливу ТО у ТП.	міжмовної трансформації ТО у ТП засобами МП.	комунікації ТО й перекладача як міжмовного/ міжкультурного посередника .у створенні ТП.	мисленнєво-мовленнєвий процес, під час якого відбувається паралельне формування структури смислів і створення ТП.
Результат	ТП естетично рівноцінний з ТО.	ТП не є самостійним, а лише семантично, функціонально і комунікативно подібним утворенням з ТО.	ТП, що комунікативно рівноцінний з ТО.	ТП, що адекватно відтворює концептуальну структуру смислу ТО.
О д и н и ц я перекладу:	Текст	від морфеми до тексту.	над фразова єдність; текст.	операція.

Як видно з таблиці, погляди на ключові поняття перекладу пройшли складний шлях становлення та еволюції від розуміння перекладу як мистецтва і ремесла для обраних до вивчення психофізіологічних та когнітивних процесів під час перекладацької діяльності.

У *дидактичному* плані кожна теорія перекладу справила свій вплив на вироблення переважючих підходів до навчання предмету. Для наочності представимо дидактичний доробок описаних теорій у таблиці 2.

Таблиця 2

Внесок основних теорій перекладу до лінгводидактики перекладу

Літературна теорія	<ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Текстовий підхід</i> до навчання (орієнтування на продукт.) 2. <i>Діяльнісний</i> характер навчання. 3. <i>Індивідуалізація</i> навчання. 4. Жорстка система відбору учнів.
Лінгвістична теорія	<ol style="list-style-type: none"> 1. Закладення теоретичних основ лінгводидактики перекладу. 2. Зосередження на формуванні <i>контрастивних</i> мовних навичок та умінь. 3. Поява перших підручників з теорії перекладу. 4. Укладання великої кількості посібників у зв'язку з появою різноманітних .видів перекладу.
Комунікативна теорія	<ol style="list-style-type: none"> 1. Закладення підвалин для досліджень у галузі навчання перекладу . 2. Зосередження на формуванні навичок переносу на основі <i>контрастивних</i> мовленнєвих навичок та умінь. 3. Акцент теорії перекладу на формуванні навичок та умінь відтворення прагматичних аспектів ТО у перекладі.. 4. Акцентування у посібниках культурологічних особливостей текстів на переклад
Когнітивна теорія	<ol style="list-style-type: none"> 1. Період становлення і розвитку дидактики перекладу 2. Зосередження на формуванні <i>перекладацької компетентності</i> та її окремих складових; умінь природного перекладу з урахуванням ідіоетнічної та культурологічної специфіки мовлення цільової мови. 3. Перегляд теорії перекладу і її ролі у навчанні перекладу. 4. Вивчення когнітивних механізмів у процесі навчання перекладу. 5. Принцип різножанровості у відборі текстів для навчання перекладу.

Наведена таблиця наочно демонструє ті позитивні зрушення, що відбулися в дидактиці перекладу у контексті окремих теорій перекладу.

Висновки

Виділивши прогресивні моменти розглянутих вище теорій, узагальнимо їх. Так, текстовий та діяльнісний підходи до навчання вважаємо основними дидактичними здобутками літературної теорії. Лінгвістичній теорії завдячуємо закладення теоретичних основ навчання перекладу та створення посібників, що відповідають дидактичним вимогам. Навчання перекладу з позицій розуміння його як процесу комунікації лінгвокультур стало надбанням комунікативної теорії. До здобутків когнітивно-психолінгвістичної теорії слід віднести прийняття компетентнісного підходу до навчання перекладу, а також активізацію дослідницьких зусиль у царині перекладацької лінгводидактики.

Окрім дидактичних здобутків, описані теорії перекладу відзначилися також певними недоліками. *Літературна теорія*: 1) заперечення власне ідеї навчання перекладу через його розуміння як мистецтва; *лінгвістична теорія*: 1) акцентування окремих аспектів мови у навчанні перекладу; 2) ідея міжмовної еквівалентності одиниць МО і МП призвела до абсолютного переважаючого двомовних словників у навчанні перекладу, що на сучасному етапі вважається невиправданим (Stein, 1990); 3) трансформаційна модель перекладу спровокувала певне захоплення аналізом трансформацій замість формування перекладацьких навичок та умінь, а також розуміння трансформацій не як глибинних ментальних процесів, а як набір готових перекладацьких рішень, що зачіпають формальний рівень МО і МП. *Комунікативна теорія*: ідея комунікативної еквівалентності негативно позначилася на підходах до оцінювання перекладів у процесі навчання. *Когнітивна теорія*: відсутність застосування теоретичних постулатів для розробки методів навчання та укладання посібників.

References

Apolova, M. A. (1977). *Specific English (grammaticheskiye trudnosti perevoda)*. Mezhdunarodnyie otnosheniya. In Rus. (Аполова М.А. (1977). *Specific English (грамматические трудности перевода)*. Международные отношения).

Barkhudarov, L.S. (1975). *Yazyk i perevod (Voprosy obshchei i chastnoi teorii perevoda)*. Mezhdunarodnyie otnosheniya. (Бархударов, Л. С. (1975). *Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода)*. Международные отношения).

Bell R.T. (1993). *Translation and translating: Theory and practice*. Longman.

Beliakova, E.I. (2003). *Perevodim s angliyskogo*. Materialy dlia seminarokh i prakticheskikh zaniatyi po teorii i praktike perevoda. KARO. In Rus. (Белякова Е. И. (2003). *Переводим с английского*. Материалы для семинарских и практических занятий по теории и практике перевода. КАРО).

Brandes, M.P., Provotorov, V.I. (2001). *Predperevodcheskiy analiz teksta (dlia institutov i fakultetov inostrannykh yazykov: Ucheb. posobiye)*. ROSI. (Брандес М. П., Провоторов, В. И. *Предпереводческий анализ текста (для институтов и факультетов иностранных языков): Учеб. Пособие*. РОСИ).

Breus, E.V. (1998). *Osnovy teorii i praktiki perevoda s russkogo yazyka na angliyskiy*. URAO. In Rus. (Бреус Е. В. (1998). *Основы теории и практики с русского языка на английский: Учебное пособие*. УРАО).

Brodovich, O.I. (2000). *Yedinitsa perevoda: Ontologiya? Evristika? Materialy XXIX Mezhdunarodnoy nauchno-metodicheskoy konferentsii prepodavatelei i aspirantov*, Vyp.8. Izd-vo Sankt-Peterburgskogo universiteta. In Rus. (Бродович О. И. (2000). *Единица перевода: Онтология? Эвристика? Материалы XXIX Международной научно-методической конференции преподавателей и аспирантов*, Вып. 8. Изд-во Санкт-Петербургского ун-та).

Catford J. (1965). *A linguistic theory of translation*. Oxford University Press.

Chitalina, N.A. (1978). *Chastnaya metodika prepodavaniya obshchestvenno-politicheskogo perevoda: metodicheskaya razrabotka*. Voen. in-t. In Rus. (Читалина Н. А. (1978). *Частная методика преподавания общественно-политического перевода: методическая разработка*. Воен. ин-т).

Chukovskiy, K.I. (2014). *Vysokoye iskusstvo*. Vremia. In Rus. (Чуковский, К.И. (2014). *Высокое искусство*. Время).

Fyodorov, A.V. (1983). *Osnovy obshchei teorii perevoda (lingvisticheskiye problemy)*. Ucheb. Posob. Vysshaya shkola. In Rus. (Федоров, А. В. (1983). *Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы)*. Учеб. Пособ. Высшая школа).

(1983). *Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы)*. Учеб.пособ. Высшая школа).

Fyodorov, A.V. (1970). *Ocherki obshchei i sopostavitelnoi stilistiki*. Vysshaya shkola. In Rus. (Федоров, А. В. (1970). *Очерки общей и сопоставительной стилистики*. Высшая школа).

Gal, N. (2017). *Slovo zhivoye i mertvoye*. Azbuka. In Rus. (Галь, Н. (2017). *Слово живое и мертвое*. Азбука).

Gak, V.G. (2019.). *Teoriia i praktika perevoda: frantsuzskiy yazyk. Lenand*. In Rus (Гак, В.Г. *Теория и практика перевода: Французский язык*. Ленанд).

Garbovskiy, N.K. (2004). *Teoriia perevoda. Izd-vo Mosk. Un-ta*. In Rus. (Гарбовский Н. К. (2004). *Теория перевода*. Изд-во Моск. ун-та).

Gentzler, Edwin (2001). *Contemporary Translation Theories*. Revised 2nd Edition. Multilingual Matters Ltd.

Hatim, B., Mason, I. (1990). *Discourse and the translator*. Longman.

Kazakova, T.A. (2006). *Prakticheskiye osnovy perevoda: Uchebnoye posobiye*. Soyuz. In Rus. (Казакова Т. А. (2006). *Практические основы перевода: Учебное пособие*. Союз).

Klaudy, K. (2006). The Role of Translation Theory in Translator Training. *Paper presented at the EMT Conference, Brussels, 19-20. October 2006*.

Komissarov, V.N., Retsker, Y.I., Tarkhov, V.I. (1965). *Posobiye po perevodu s angliyskogo yazyka na russkiy. Ch. II: Grammaticheskiye i zhanrovo-stilisticheskiye osnovy perevoda*. In Rus. (Комиссаров В. Я, Рецкер Я. И., Тархов В. И. (1965). *Пособие по переводу с английского языка на русский. – Ч. II: Грамматические и жанрово-стилистические основы перевода*).

Komissarov, V.N. (1973). *Slovo o perevode. Mezhdunarodnyie otnosheniya*. In Rus. (Комиссаров, В. Н. (1973). *Слово о переводе. Международные отношения*).

Komissarov, V.N. (1997). *Teoreticheskiye osnovy metodiki obucheniya perevodu*. REMA. In Rus. (Комиссаров В. Н. (1997). *Теоретические основы методики обучения переводу*. РЕМА).

Komissarov, V.N. (2014). *Sovremennoye perevodovedeniye. Valent*. In Rus (Комиссаров, В. Н. (2014). *Современное переводоведение*. Валент).

Koptilov, V.V. (2002). *Teoriya i praktika perekladu*. Vyshcha shkola. In Ukr. (Коптілов, В.В.

(2002). *Теорія і практика перекладу*. Вища школа).

Korunrts, I.V. (2003). *Teoriya i praktika perekladu (aspektnyi pereklad): pidruchnyk*. Nova knyga. In Ukr. (Корунець І. В. (2003). *Теорія і практика перекладу (аспектний переклад): підручник*. Нова книга).

Latyshev, L.K. (1988). *Perevod: Problemy teorii, praktiki i metodiki prepodavaniia*. Prosveshcheniye. In Rus. (Латышев, Л. К. (1988). *Перевод: Проблемы теории, практики и методики преподавания*. Просвещение).

Lörscher, W. (1992). Investigating the Translation Process. *Meta: Translators' Journal*, Vol. 37, № 3, 426-439.

Lvovskaya, Z.D. (2008). *Sovremennyye problemy perevods: per. s ispan. Izd-vo LKI*. In Rus. (Львовская З.Д. (2008). *Современные проблемы перевода: пер. с исп.* Изд-во ЛКИ).

Maksimov, S.Y. (2006). *Praktychnyi kurs perekladu (angliiska ta ukrainska movy). Teoriya ta praktika perekladatskogo analizu tekstu*. Lenvit. In Ukr. (Максимов С.Є. (2006). *Практичний курс перекладу (англійська та українська мови). Теорія та практика перекладацького аналізу тексту*. Ленвіт).

Malchevskaya, T.N. (1970). *Sbornik uprazhneniy po perevodu gumanitarnykh tekstov s angliyskogo yazyka na russkiy*. Nauka. (Мальчевская, Т.Н. (1970). *Сборник упражнений по переводу гуманитарных текстов с английского языка на русский*. Наука).

Minchenkov, A.G. (2008). *Kognitivno-evristicheskaia model perevoda (na materiale angliyskogo yazyka): dis. D-ra philol. Nauk.: 10.02.04. S-Peterburg*. In Rus. (Минченков А. Г. (2008). *Когнитивно-эвристическая модель перевода (на материале английского языка) : дис. д-ра филол. наук: 10.02.04. С-Петербург*).

Minyar-Beloruichev, R.K. (1996). *Teoriya i metody perevoda*. Moskovskiy litsei. In Rus. (Миньяр-Белоручев Р. К. (1996). *Теория и методы перевода*. Московский лицей).

Misuno, E.A., Shablygina, I.V. (2009). *Perevod s angliyskogo yazyka na russkiy yazyk. Praktikum: ucheb. Posob. Aversev*. (Мисуно, Е.А., Шаблыгина, И.В. (2009). *Перевод с английского языка на русский язык. Практикум: учеб. пособие*. Аверсэв).

Molina, L., Hurtado A. (2002). *Translation Techniques Revisited: A Dynamic and Function-*

alist Approach. *Meta: Translators' Journal*, Vol. 47, № 4, P. 498-512.

Nida, E., Taber, C. R. (1969). *The Theory and Practice of Translation*: E. J. Brill.

Revzin, I.I., Rosentsveig, V.Y. (1964). *Osnovy obshchego i mashinnogo perevoda*. Vysshaia shkola. In Rus. (Ревзин, И. И., Розенцвейг, В. Ю. (1964). *Основы общего и машинного перевода*. Высшая школа).

Швейцер, А. Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер. – М.: Наука, 1988. – 214 с.

Stein G. (1990). *From the bilingual to the monolingual dictionary*. BudaLEX '88 Proceedings. Papers from the EURALEX Third International Congress, Budapest, 4-9 September 1988. Akademiai Kiado.

Tsvilling, M.Y. (1982). *Metodika obucheniya perevodu*. Obucheniye inostrannomu yazyku

как spetsialnosti, 2 izd. Vysshaia shkola. In Rus. (Цвиллинг М. Я. (1982). *Методика обучения переводу*. Обучение иностранному языку как специальности, 2-е изд. Высшая школа).

Vitrenko, A.G. (2006). Chto zhe vse-taki yedinitsa perevoda? Voprosy philologii, 53-61. In Rus. (Витренко А. Г. (2006). Что же все-таки „единица перевода“? *Вопросы филологии*. С. 53-61).

Voskoboinik, G.D. (2004). *Linvofilosofskiye osnovaniya obshchei kognitivnoi teorii perevoda*: dis.dokt.philol. nauk.spets. 10.02.20 'Sravnitelno-istoricheskoye, tipologicheskoye i сопоставительное yazykoznanie. Irkutsk. In Rus. (Воскобойник Г. Д. (2004). *Лингвофилософские основания общей когнитивной теории перевода*: дис. докт. филол. наук: спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание». Иркутск).

DIDACTIC ASPECTS OF TRANSLATION THEORIES

Tamara Kavytska (Ukraine)

Abstract

The relationship between translation theory and translation pedagogy is undeniable. Translation studies developed, in fact, as a result of analysis and theoretical generalization of both professional and classroom translation activities. However, the views on the role of theory in translation instruction are rather controversial. Moreover, even though numerous studies have given detailed insights into translation theories, there are still issues to consider. Unexplored are didactic aspects of translation theories: to our knowledge, no research has discussed the didactic contribution of translation theorists to translation pedagogy. Hence the purpose of the paper is to carry out a critical analysis of literary, linguistic, communicative, and cognitive translation theories with a view to exploring and interpreting their didactic strengths and weaknesses. The research methodology relies on the analysis of available literature as well as textbooks in translation practice to discover the didactic contribution of translation theories to translation pedagogy. Noteworthy is the fact that every translation theory has contributed to the development of translation pedagogy as a branch of applied linguistics. Among the major gains of literary theory is textual approach to learning and teaching translation. Linguistic theory has provided the theoretical foundations for translation pedagogy and creating textbooks that meet the didactic requirements. Teaching translation from the standpoint of treating it as a process of communication has become the achievement of communicative theory. The gains of cognitive theory include the adoption of a competence-based approach to teaching translation, as well as the intensification of research efforts in the field of translation pedagogy. In addition to progressive aspects, the translation theories had certain shortcomings. Literary theory, for instance, rejected the idea of translation pedagogy because of perception of the activity as art. Linguistic theory overemphasized certain aspects of language in teaching translation and promoted the idea of interlingual equivalence. This idea has led to the absolute predominance of bilingual dictionaries in translation classrooms, which is currently considered unjustified. The concept of communicative equivalence, supported by the advocates of communicative theory, has negatively affected evaluation of classroom translations. Finally, cognitive theory is criticized for its failure to apply its theoretical concepts to the development of translation pedagogy.

BIO

Tamara Kavytska, PhD, Associate Professor, Department for Teaching Methodology of Ukrainian and Foreign Languages and Literatures, Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine. Her research interests lie within the areas of Translation Pedagogy, Cognitive and Rhetorical Grammar, Language Testing and Assessment.

Email: kawicka_t@ukr.net